

MAZUREK Sławomir, **Utopia i łaska. Idea rewolucji moralnej w rosyjskiej filozofii religijnej**, Warszawa: Wydaw. Instytutu Filozofii i Socjologii PAN 2006, 288 s., bibliogr., ISBN 83-7388-085-2.

Utopia i łaska – to druga w ostatnich dwóch latach monografia Sławomira Mazurka (pracownika Instytutu Filozofii i Socjologii PAN), dotycząca rosyjskiego renesansu religijno-filozoficznego, powstałego w obrębie oddziaływania prawosławia. Zjawisko rosyjskiego renesansu, datowane na ostatnią dekadę XIX w. i pierwsze trzy dekady XX w., cieszy się w ostatnich latach znacznym zainteresowaniem polskich historyków filozofii. W Instytucie Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Opolskiego powstała np. Pracownia Filozofii Słowiańskiej, w której podejmuje się badania myśli filozofów, zaliczanych do rosyjskiego renesansu. Poprzednia monografia S. Mazurka, *Filantrop, czyli Nieprzyjaciel* (Warszawa 2004), zawierała szkice, poświęcone wybranym postaciom rosyjskiego renesansu, takim jak: W. Sołowjow, G. Fiedotow, B. Wyczesławsczew, M. Trubecki, L. Szestow, L. Karsawin (zob. „Studia Oecumenica” 4 [2004], s. 260-264). Nowa, przedstawiana obecnie praca *Utopia i łaska* skoncentrowana jest natomiast na problematyce etycznej u myślicieli, zaliczanych do filozofii rosyjskiego renesansu.

W pracy *Filantrop, czyli Nieprzyjaciel* i w innych swych publikacjach S. Mazurek wskazał na niektóre, najbardziej charakterystyczne cechy filozofii rosyjskiego renesansu religijnego. Zwrócił uwagę na to, że miała ona charakter neoromantyczny. Jej autorzy zachowywali więc z tradycją słowiańską, z dru-

giej jednak strony – nadawali jej kształt nowoczesny. Jeden moment jest wart podkreślenia z uwagi na tematykę *Utopii i łaski*. Myśliciele rosyjskiego renesansu byli świadkami tragicznych wydarzeń w rosyjskiej historii, skąd brało się u nich szczególne zamiłowanie do historiozofii, a także preferowanie antropologii „teo-andrycznej”, personalistycznej i spirytualistycznej. Do tego motywu nawiązuje S. Mazurek także na początku omawianej obecnie książki. Czytamy, że myśliciele rosyjskiego renesansu, „świadkowie niejednego historycznego wstrząsu, niejednej wojny i rewolucji, w sposób niezwykle dramatyczny przeżywali obecność zła, a powołanie człowieka upatrywali w aktywnym przeciwstawianiu się jego rozmaitym formom” (s. 5).

Tom otwiera wprowadzający szkic, *Moralność rewolucyjny i rewolucja moralna* (s. 5-17), w którym S. Mazurek odpowiada na dwa pytania: jakie miejsce w filozofii rosyjskiego renesansu przypadło filozofii moralnej oraz na czym polegał moralny „rewolucjonizm” omawianych rosyjskich myślicieli. Otóż wbrew niektórym opiniom, autor twierdzi, że w pierwszej połowie XX w. istniała w myśli rosyjskiej wyodrębniona i charakterystyczna dla niej filozofia moralna. Miała ona charakterystyczne cechy, np. tę, że rozważania etyczne były powiązane z problematyką zaliczaną do antropologii, filozofii bytu, filozofii Boga, a nawet eschatologii. Były też w niej charakterystyczne tematy, takie jak: natura wolności, pochodzenie zła, istota twórczości, status osoby, koncepcje wartości, ewolucja świadomości moralnej. Autora interesuje jednak nie tylko filozofia moralna, jako składnik fenomenu rosyjskiego renesansu religijnego, lecz także problem moralnej rewolucji, obecny w tej myśli. Myśliciele rosyjskiego renesansu dość stanowczo odrzucali utopizm, ale z drugiej strony – odrzucali także etykę rewolucyjną. Inaczej określali rewolucję moralną. Etyka rewolucyjna akcentowała przede wszystkim struktury zbiorowości i w nich doszukiwała się podstaw kwalifikacji moralnej osób. Idea rewolucji moralnej, preferowana przez filozofów religijnego renesansu, zawierała natomiast przekonanie, że przeobrażenie rzeczywistości może być następstwem duchowej przemiany osób. Warunkiem zaś tej przemiany jest przewartościowanie wartości, to zaś może się urzeczywistnić pod wpływem łaski. U wymienionych myślicieli spotykamy się z różnymi filozoficznymi i teologicznymi transpozycjami pojęcia łaski. Ideę rewolucji moralnej trafni streszcza M. Bierdiajew, jeden z omawianych w pracy myślicieli, który pisał: „Świat czeka radykalne, rewolucyjne, personalistyczne przewartościowanie wartości; dopiero wtedy staną się możliwe głębokie przemiany społeczne” (s. 14).

S. Mazurek wybrał siedmiu myślicieli rosyjskich, których poglądy etyczne uznał za najbardziej charakterystyczne dla analizowanego przez siebie zjawiska rewolucji moralnej. Są to tacy myśliciele, jak: Mikołaj Fiodorow (1828-1903), Włodzimierz Sołowjow (1853-1900), Nikołaj Łoski (1870-1965), Sergiusz Hessen (1887-1950), Borys Wyczesławcew (1877-1954), Mikołaj Bierdiajew (1874-1948), Lew Szestow (1866-1938). Ich poglądy zostały przybliżone w następujących

szkicach: *Kosmiczna Pascha* – Mikołaj Fiodorow (s. 18-57); *Ścieżki Bogoczwłowieczeństwa* – Włodzimierz Sołowjow (s. 58-106); *Heroiczny ewolucjonizm* – Mikołaj Łosski (s. 107-139); *Rewindykacja miłości* – Sergiusz Hessen (s. 140-194); *Ewangelia twórczości* – Mikołaj Bierdiajew (s. 195-228); *Błogosławieństwo rozpaczy* – Lew Szestow (s. 229-256). Omawiając doktryny poszczególnych autorów, S. Mazurek zwracał także uwagę na te elementy owych doktryn, które świadczą o tym, że myśliciele opowiadali się za ideą rewolucji moralnej w nakreślonym wyżej sensie. W tytułach poszczególnych esejów zostały wyeksponowane najbardziej charakterystyczne dla poszczególnych autorów tezy. Nie są to, jak widać, tezy wyłącznie etyczne, co wskazuje na to, że rozważania na tematy moralne były u wymienionych filozofów wkomponowane w szeroki kontekst – w ich ogólnofilozoficzne, a także teologiczne systemy. Większość wymienionych tu myślicieli jest znana polskiemu czytelnikowi z dość licznych przekładów ich tekstów, jak również z licznych w polskiej literaturze opracowań, w tym także całościowych monografii. Dodajmy tu, że S. Mazurek starannie opracował bibliografię (s. 271-281), na którą składają się najważniejsze teksty filozoficzne omawianych autorów (w tym także polskie przekłady) oraz opracowania, ze szczególnym uwzględnieniem publikacji polskojęzycznych.

Niemal nieznanym myślicielem w Polsce jest jednak pierwszy z omówionych – M. Fiodorow. Znalazł się on na pierwszym miejscu nie tylko z tej racji, że był najwcześniej urodzony spośród wszystkich uwzględnionych w pracy filozofów. Pierwszeństwo Fiodorowa jest uzasadnione także tym, że oddziałł on na wielu wielkich myślicieli rosyjskich. Nie ma przesady – twierdzi S. Mazurek – „w powiedzeniu, że wielu zjawisk w dwudziestowiecznej kulturze rosyjskiej nie można zrozumieć, nie znając Fiodorowa” (s. 18). Przede wszystkim jednak – co jest istotne ze względu na tematykę omawianego tomu – u Fiodorowa dochodzą do głosu idee znamienne dla myśli moralnej rosyjskiego renesansu (s. 57). Można więc np. spotkać u niego krytycyzm nie tylko w stosunku do filozofii Zachodu, ale do filozofii w ogóle; uznanie religijnego przekazu chrześcijaństwa (w wersji prawosławnej) za jedyną tradycję, do której można się odwołać, projektując rewolucję moralną. Jego filozofia człowieka była ściśle powiązana z refleksją nad Bogiem, naturą i złem. Można w niej też dostrzec wczesny wariant idei Bogoczwłowieczeństwa, rozwiniętej później głównie przez W. Sołowjowa. Szczególnie oryginalna była Fiodorowowska propozycja „etycyzacji dogmatów”, czyli postulat przekształcenia dogmatów w dyrektywy moralne. Przekształcenie takie „byłoby (...) kolejnym etapem i dopełnieniem historii światowego prawosławia: w fazie «greckiej» stworzyło ono korpus dogmatyczny, który w fazie «rosyjskiej» miał być przekształcony w kodeks etyczny” (s. 48).

Praca *Utopia i łaska* posiada interesującą konstrukcję. S. Mazurek, bazując na tekstach źródłowych, eksponuje wspólne momenty myśli moralnej rosyjskiego renesansu. O niektórych z nich była mowa wyżej. Zarazem ukazuje oryginalnie

nalny charakter myśli każdego z autorów. Ich przesłanki filozoficzne – pisze autor – „różnią się od siebie w zasadniczy sposób” „Fiodorow był zwolennikiem religijnego kosmizmu: Łoski monadologiem; Hessen transcendentalistą; Bierdiajew i Szestow egzystencjalistami; zaś Sołowjow i Wyczestawcew, przy wszystkich dzielących ich różnicach, przedstawicielami szeroko rozumianego neoplatonizmu” (s. 256). W eseju wieńczącym tom, *Rosyjski renesans rewolucja moralna i współczesność* (s. 257-270), autor jeszcze raz wyeksponował najbardziej charakterystyczne, a zarazem analogiczne idee zawarte w doktrynach etycznych wymienionych myślicieli. Są to m.in.: nastawienie eschatologiczne (idea powszechnej *theosis*); antynomartywizm etyki (istnieją wyłącznie zindywidualizowane powinności); podkreślanie moralnego przełomu, jakie dokonało w chrześcijaństwie i postulat sfinalizowania rewolucji moralnej chrześcijaństwa; personalistyczna antropologia wraz z dynamiczną koncepcją wolności; filozoficzna reinterpretacja kategorii łaski. Myśl moralna rosyjskiego renesansu, która byłaby niezrozumiała bez kontekstu teologicznego, prawosławnego, rozwijała się zarazem w żywej dyskusji filozofią Zachodu, a szczególnie z filozofią I. Kanta, G. Fichtego, F. Nietzschego, M. Schelera, N. Hartmanna.

Monografia *Utopia i łaska* jest opracowaniem źródłowym, co niewątpliwie stanowi o jej wartości. Autor na podstawie analizy oryginalnych tekstów koryguje niektóre powtarzające się w opracowaniach interpretacje. Zaznacza to zawsze użyciem pierwszej osoby liczby pojedynczej, a także dokumentuje swoje stanowisko odwołaniami do tekstów. Książka przynosi wiele nowych wiadomości, które mogą zainteresować zarówno teologów, interesujących się myślą rosyjską, jak i historyków filozofii. Dotychczasowy wizerunek myślicieli, zaliczanych do rosyjskiego renesansu religijnego, staje się pełniejszy, przez ukazanie doktryny etycznej i miejsca filozofii moralnej. Nie ulega wątpliwości, że nie można jej pominąć bez uszczerbku dla integralnego obrazu poszczególnych myślicieli. Autor pokazuje też w interesujący dla historyków filozofii sposób recepcję nowożytnej filozofii zachodniej, zwłaszcza niemieckiej, w środowisku rosyjskim. Fenomen zainteresowania Kantem, Fichtem, Nietzschem, Schelerm czy Hartmannem można lepiej zrozumieć, gdy się dostrzeże, także dzięki analizom S. Mazurka, że „rosyjska myśl mocą własnej logiki zmierzała mniej więcej w tym samym kierunku, co ich badania” (s. 267). Studium S. Mazurka, ukazujące etyczny wymiar zjawiska rosyjskiego renesansu religijnego, czasem pomijany lub niedowartościowany w analizach, pokazuje, że ten wymiar „powinien (...) być brany pod uwagę na równi z takimi specyficznymi dla niej [filozofii rosyjskiej] tendencjami, jak katastrofizm, panenteizm, teandryzm, sofijność czy antyutopizm” (s. 262).